

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Jelentősebb irodalomtörténeti munkák.

Több mint húsz esztendőös kutatás eredménye az a szép kötet, amely Szinnyei Ferenc tollából a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. I. k. Úgy érezzük, kötelességünk ennél a nagyjelentőségű munkánál megállani és rövid pillantást vetni arra az értékes tudományos termésre, amelynek ez a betetőzése.

Szinnyei Ferenc irigyletesen szép auspiciumokkal indult tudományos pályáján. 1898-ban jelent meg Bacsányi Jánosról szóló életrajzi munkája, s az a kitüntetés érte, hogy annak második kiadása 1904-ben a M. Tört. Életrajzok sorába vétetett fel. Jellemző tulajdonságai már ebben az ifjúkori dolgozatban szembetűnők: világos célkitűzéssel dolgozik, még dolgozata felépítésében is a gondos tagolásra törekszik. Nem elégszik meg a kézenfekvő adatok összeillesztésével, hanem szorgalmas kutatással böngész át minden forrást, különösen az Akadémia kézirati kincsét. Elsősorban az író érdeklí, a kor rajza még a bővebbre szabott második kiadásban is vázlatos; maradnak megoldatlan problémái, a tudós és a költő elkülönítése is erőszakolt, az aprólékos mindenről-megemlékezés is nehézkessé teszi néha, de a kép, amelyet Bacsányiról fest, hű és élénk színű, ha nem is olvadnak a színek művészi egységbe.

Ettől kezdve tudományos munkássága határozott irányba indul. Két témája van: Arany János és a magyar széppróza. Arany Jánost nem az esztétikai elemző és műélvező szemével nézi, inkább megfigyeléseket közöl. Összegyűjti a *Toldi Szerelem* forrásait (1905), rendszerbe szedi Arany esztétikai jellegű nyilatkozatait (*A compositióról*, 1908. — *Tudományos munkássága*, 1910). A gondos kutatás és határozott célkitűzés sok apró megfigyelését teszi becsessé. Egy-egy aprólékos adatra ő hívja fel először a figyelmet (pl. Szénfy ritmuselméletére), nagyon ügyes az azonos témák felfogásbeli különbségeinek elkülönítésében,

jó szemmel veszi észre egy-egy szövegrész félreérthető voltát (pl. a naiv eposzról szólóban). Arany egyéniségére, lelkületére vonatkozóan nem von le minden következtetést; inkább azt ismeri feladatának, hogy Arany esztétikai felfogását tételesen tisztázza. Arany János lelkének megvilágításához Arany humorának bemutatásával jut el (1905). A humor esztétikai kategóriája már előbb (1903) a humorról szóló magyar elméleti irodalom áttanulmányozására készíti; közben maga is egyre határozottabban kiformalja erre vonatkozó esztétikai felfogását. Nagy Ignácra írt dolgozatában (1902) a komikumtól való elválasztás még nem elég következetes; később egyre jobban látja a humorban az alany és tárgy érzelmi kapcsolatának a jelentőségét, megéri alapjában a jóságot és emberszeretetet, amelyet a tapasztalás tett többé-kevésbé keserűvé. Arany János pályáját és lelkét ebből a szempontból tekinti át; lelkének legfőbb mozgató erejét kiváló szellemi erejében és rendkívüli érzékenységében találja meg. Megállapítja tehát, hogy a humorra való hajlandóság veleszületett, életének körülményei pedig ezt még fejlesztették. Ebből a szemszögből nézi Aranyt és gyűjt össze minden, humorára vonatkozó adatot. Fejtegetése ritkán melegszik át, de adatfüzése teljes és van nem egy finom megfigyelése (pl. Arany humorának a néphumorra való rokonságáról). Az elemző részletezés azonban két örvényt ás: a humor körébe néha az egyszerű tréfa is becsúszik, másrészt — és ez a nagyobb baj — az összefoglaló kép marad el. A becses értekezés inkább adatgyűjtemény, mint művészi megírt tanulmány. Ezt az összefoglaló képet akarta pótolni az Arany-életrajz, mely 1909-ben jelent meg. Az esztétikus Szinyei pályáján ez volt a legnehezebb feladat, mert Riedl művészi könyve után szép Arany-életrajzot írni talán lehetetlen feladat. Viszont az adatok elmondásában is voltak becsületes előzői, az elmélyedő megvilágításban is elsőrangú az, amit Haraszi Gyula írt. Úgy érezzük, Szinyei nem is tudta megoldani a művészi életrajz feladatát, de adott becsületes, gondos összefoglalást. Arany lelkületének bemutatásánál sokszor szószerint is előző tanulmányához ragaszkodik, gondosan rekapitulálja Arany műveinek megítélését, de stílusa inkább józan ismertetés-jellegű. Úgy látszik, a kiszabott terjedelem is megkötötte, — hiszen néha megelégszik az értékelésnek ilyenféle tág szövegezéssel: „Külön méltatásra volna érdemes.“ A művészi összefoglalástól való idegenkedésére jellemző könyv-

nek illetően záródása: „Itt csak ismétlődésekbe bocsátkoznánk, amelyek a figyelmes olvasónak úgysem szükségesek. Ha egész könyvünkkel el nem értük célunkat, egy rövid összefoglalással még kevésbé érhetnők el.“

Gazdagabb és értékesebb termést hozott a magyar széppróza történetére vonatkozó kutatása. Már 1902-ben meglep a mult század első felének folyóirat- és hírlaptermésében való alapos elmerülése; nemcsak Nagy Ignác munkásságának pontos megismeréséhez segítette ez Szinnyeit, hanem a kor irodalmi érdeklődésének helyes megállapításához is. Az apróbb-nagyobb cikkeknek hosszú sora készítette elő most megjelent nagy könyvét; e kötet korhatárából mindössze két tanulmánya lépett ki: az Ambrus Zoltánról (Irodalomtört. 1918) és a Justh Zsigmondról (Bpti Szle, 1918) írott. A módszer azonban ezeknél is az, mint amellyel Jósika Miklóst (1915), Kemény Zsigmondot (1924) vagy Kármán Józsefet (1924) mutatta be. Gondosan összeszedi az íróra vonatkozó életrajzi és kritikai anyagot, sorra veszi minden kötetüket, a regény poétikája szempontjából mérlegeli értéküket, figyelmesen tisztázva minden kérdést, ami az egyes művek vagy egyes írók kapcsán az irodalomtörténet kutatóinál fölvetődött. A megírás művészete mindig másodrangú cél: elsősorban hű és kimerítő tájékoztatást igyekszik adni. Tanulmányainak legjellemzőbb darabja akadémiai székfoglalója Jósika Miklósról. Nem vet fel új szempontokat, de józan következetességgel tisztázza a Jósika-kritika összes ítéleteit. Megállapítja, milyen és miben nyilatkozó regényeinek erkölcsi irányzata, jellemzi reflexióit, összeszedi az elbeszélő formára vonatkozó adatokat, vizsgálja a belső szerkezet hiányait, megvilágítja a mesék és motívumok romantikus jellegét, részletesen áttekinti leírásait, bemutatja korrajzainak a külső és belső világra vonatkozó adatait, sorra veszi a változatosság és a jellemzés ereje szempontjából regényalakjait, megméri lélekrajzainak mélységét, jelzi az idegen hatásokat. Figyelme mindenre kiterjed, lelkiismeretessége mindennek végére jár, de éppen ezért munkája darabos, — szinte úgy tekinti az ember, mint részlettanulmányok egybegyűjtését.

A kutatónak tiszteletreméltó gondossága adja új munkájának is főértékét. Már a XVIII. század végének és a XIX. század elejének rövid áttekintésében is meglepő teljesség jellemzi. György Lajos értékes összeállítását (E. Ph. K. 1913) harminc címmel gyarapítja. Az irodalmi ízlés jellemzésére röviden bemutat

egy csomót, rávilágítván az eredeti alkotások kétes eredetiségére. Valamelyes értéket csak Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály levéregényeinek tulajdonít. A voltaképeni tárgyalás fonalát a huszas éveknél veszi fel. Nagyon ügyes gondolat volt, hogy fejtegetése elé megrajzolta e kor fővárosának hű képét és megismertet a zsebkönyvek, folyóiratok és hírlapok külső adataival. Első fejezete az úttörőket (Fáy, Kisfaludy K. és Kovács Pál) és követőiket ismerteti; rámutat a német novellairódalomnak jellegadó hatására, végigértékel minden jelentősebb alkotást és egész teljességében átveszi a követők termését. A sablont híven jellemzi a Rajzolatok-ból közölt paródia. Második fejezete a Jósika előtti történelmi novellákat szedi számba, utalva Kisfaludy Sándor regéinek hatására, a korabeli német történelmi novellák jellege és motívumaira, az ossziáni stílus emlékeire stb. Túlságosan szigorú az ítélete Kisfaludy *Tihamérjáról*, viszont elismerést juttat Majláth János novelláinak és Bártfay László próbájának. Hosszabb méltatást szentel a *Szirmay Ilonának*, rávilágítva Scott és a német követők hatására. A társadalmi novellák próbáinak bemutatását ugyanily módszerrel írja meg, méltatva egy-egy elfelejtett nevű kísérletező érdemét (köztük Ináncsi Pap Gáborét, Bajzáét és Szalay Lászlóét), s ugyancsak az első társadalmi regény bemutatásával végzi, Badies gondos fejtegetését egy kissé szorosabb Lafontaine-párhuzammal toldva meg. A 30-as évek derekáig terjedő termés méltatásának utolsó fejezete a francia és angol irányt különíti el; gondos részletességgel szól Csathó Pálról, akit minden oldalról megvilágít, értékeli Petrichevich Horváth Lázár regényét, melyre Ferenczi Zoltán hívta fel a figyelmet, és kimutatja Bulwer és Irving hatását Bérczy Károly szépprózáján.

Az 1836–1848-ig terjedő szépprózai termés ismertetésének élén Jósika Miklósról szól, ügyes átcsoportosítással használván föl akadémiai székfoglalójának részletkutatásait. Ugyanilyen önálló egész a Vajda Péterről szóló fejezet (v. ö. Irodalomtörténet 1922. évf.). Megállapításai közül érdekes itt, hogy Voltaire, a német romantikus ironia és a német humoristák hatását Vajdára elébe állítja Novalisénak (az igazolás azonban vázlat maradt), és értékes Vajda Péter keleti novelláinak és prózai dalainak e korban található gazdag visszhangja. A kötet zárófejezete Eötvös *Karthusijáról* szól (v. ö. E. Ph. K. 1919 és Ak. Ért. 1916).

A magyar regény történetét már Császár Elemér is meg-

írta (1922), messzebből kezdve és máig haladva. Császárnak nem állott rendelkezésére az anyagnak ez a bősége, nem ismerhette az egész szépprózai termést, amelyet Szinnyei felkutatót és számbavett, de fejtegetése művészbibb, megstilizálása élvezetesebb, áttekintése könnyebb. A megállapítások értékmeghatározásai sem változtak meg Szinnyei kötetével, mégis Szinnyei munkáját nagy elismerés illeti. A teljes termés számbavétele két szempontból jelentős: a kor ízlésének képéről ad hiteles képet, másrészt az értékelés alapjául szolgáló irodalmi milieut tárja fel. Szinnyei fáradozása éppen a milieu föltárásával ad új szint az értékeléseknek: megérteti a nagy alkotások létrejöttét, megadja újdonságuk mértékét és hatásuk erejét. A kutatás nagy munkája ezt a kötetet ezzel teszi nélkülözhetetlen becsűvé.

*

Elhagyta a sajtót Kolozsvárt Borbély István irodalomtörténetének második kötete. Anyaga 1825-tel kezdődik, de nem terjed tovább Arany János halálánál. Az „1880—1900-ig terjedő magyar szellemi (és irodalmi) életnek részletes elemzése“ a harmadik kötetre maradt. A 409 oldalas új kötet feldolgozási módja lényegesen eltér az itt már ismertetett első kötetétől. Borbély látható szeretettel mélyedt el néhány íróban és kerek essayben rajzolja meg képmásukat. A tanulmányyszerűség újsága és elmélyedése néhány fejezetét az összefoglaló kötetben túlnövő jelentőségűvé teszi. Ilyen az 1849—900 közötti kor szellemi életének (nemzeti konzervativizmus, materializmus, szocializmus) történelembölcseleti jellemzése és az irodalomnak e szellemi forratagba való beillesztése; ez az első kísérlet e korszak szellemi életének irodalomtörténeti megvilágítására, meglepő történelmi, szociológiai tudással és nemes etikai alapon. Hogy Borbély István a társadalmi eszmék vizsgálatában milyen elmélyedésre képes, azt már Eötvös állambölcseleti munkájának tárgyalása is mutatja: itt azonban még magasabbra emelkedik, gazdag szociológia-történeti alappal kezd a váz fölépítéséhez és finom megfigyelésekkel teszi igazzá fejtegetését. Azt hisszük, a könyvnek ez a legszebb része. De tanulmánnyá szélesedik Petőfi, Arany és Tompa, Jókai és Madách méltatása is. A tanulmány-szerűség megóvja az iskolás sablontól és módot ad saját, talpraesett megjegyzéseinek az előadására. Stílusa is elevenebb, példák és következtetések közbeszövésével meggyőzőbb, szubjektív

lelkesedés hevétől melegebb. Petőfinél pl. meglátja, hogy „ott élt a szomorúságra hajló merengésnek egy kis része lelke mélyén minden időben“ és gondosan kikutatja e szomorúság forrását és stílformaló erejét. Bölcseleti költeményei kapcsán Petőfi jellemző sajtóságául emeli ki „a hangulatban való merész elmélyülést“ és az esztétikai mérlegelésnél ezen a megfigyelésen épít. Nagyon ügyes Thaly Kálmán pályájának megvilágítása; már a Lisznyai-féle Balassa-dalokhoz való kapcsolás is sikerült észrevétel, de különösen becses a Rákóczi-kultusz történetének finom vázlata. Ki kell emelnem a *Buda haláláról* szóló részt, Arany balladáinak tárgyalását; mind a két részlet a megfigyelés egész sereg finom újságával lepi meg az olvasót. Szép és gondos a Jókairól írott fejezet, amelynek magja ez a megállapítás: „Jókai eszményeket írt le regényeiben a népmesék és népmondák logikájával és lélektanával.“ Borbély esztétikai és filozófiai elmélyedésének értékes bizonyossága végül a Madáchról szóló rész, „Az ember tragédiájának életbölcseleté“-ről szóló.

A kötet azonban nemcsak e tanulmányyszerű részekben ad értékes újdonságokat: egészében is a gondos autopsia és önálló gondolkodás rokonszenves eredménye. Vannak értékelései, amelyek ellenmondást követelnek, vannak megállapításai, amelyek nem fogadhatók el, vannak felesleges aprólékosságai, de sokkal több, amazokat feledtetően több az érdekes megfigyelése, adata, megjegyzése. Csak azt sajnáljuk, hogy Vörösmarty egyénisége (elsősorban lírája) és Arany János lírája oly szemmel látható mellőzésben részesül, amikor még a hirhedt Somogyi Antal is megemlítéshez jut. Ahhoz, ahogyan a nagy írók mellett a kisebbeket megválogatja, lenne a legtöbb szavam, de a meglévő könyvhöz itt hozzáfűzni ilyesmit feleslegesnek tartok. Nem sorolom fel az értékelésekre vonatkozó megjegyzéseket sem: úgy látszik, ott, ahol nem tanulmányszerűen dolgozott, némi elszietésre kényszerült. Ebből néha aránytalanság támadt, pl. Arany *Toldi Szerelmével* kapcsolatban.

Érdeme a kötetnek, hogy Fogarasi János jelentőségét kiemeli; nagyon ügyes a *Bélteki háznak* Fáy mondásával való jellemzése; sikerült az angol történeti regényírók hatásának rajza, de a francia naturalista regényírók jellemzése mellől a magyar szépprózán jelentkező hatás megállapítása sajnosan elmaradt. Rövid, de találó Eötvös költeményeinek jellemzése, és bővebb kifejtést érdemelt volna az a helyes ítélet, amely a

Magyarország 1514-ben regényéről hangzik el. Nagyon talpraesett Czakó kapcsolatának kiemelése a magyar filantrópiához. Teljesen új a magyar tánc és zene kifejlődésének a vázlata és a magyar népdal fejlődésének vizsgálata. Helyesen látja meg itt az egyszerűségben és a dallamhoz kötöttségben a magyar népdal jellemző vonásait. Nagyon sikerült elemzések kerülnek elénk a Petőfiről írott fejezetben, Petőfi népiességének fejtegetésében, a *Szeretlek, kedvesem* meglepő értékelésében. Élvezetes olvasmány Kriza *Vadrózsák* című kötetének a méltatása, benne az oláh népköltészet erdélyi hatásának a megokolt visszautasítása. A műdal kifejlődésénél Simonffy, Szentirmay és Dankó szembeállítását irodalomtörténeti szempontból is tanulságos. Igazat kell adnunk Tompáról mondott ítéleteinek is: amikor az architektónikus erőt nélkülözi költészetében. Hogy stílusa élénkítésére Borbélynak milyen tudatos gondja van, ezt Tompa kapcsán Deneczkynek Volf Irma illusztrációinak a *Virágregék*-kel való esztétikai összemérése mutatja. Rövid és mégis gondos kidolgozás Arany esztétikai nézeteinek a bemutatása; figyelmes kritikára vall Arany balladáinak ez a skémája: „élethű képeknek rajzolása által előidézett hangulatunknak a költemény záró soraiban szavakba foglalása“. El kell ismernünk azt is, hogy még Kemény Zsigmondról is van egyéni észrevétele (pl. a *Rajongók* világtörténelmi témájáról). Meglep Szilárdi *Czigány*-ának nyújtott elismerésével; ha nem is győz meg arról, hogy a II. felvonás „önmagában véve egyik legmegrendítőbb hatású népdramánk“, a darab elemzésében sok ügyességgel vezet.

Mint mondtam, ez a II. kötet önállóbb, nagyobb elmélyedéssel, szabadabb, függetlenebb értékeléssel, egyes nagy fejezeteiben sokkal több gondtal készült, mint az első. Élvezetes és tanulságos könyv, egy tanult, gondolkodó, elmélyedni szerető főnek szép alkotása.

Alszeghy Zsolt.